

De iconografie van de middeleeuwse doopvont in Nederland

Regn. Steensma

Bij de Reformatie in de tweede helft van de zestiende eeuw is het overgrote deel van het kerkmeubilair uit de voorgaande katholieke periode vernietigd. Van de duizenden altaren die destijds in Nederland te vinden waren bleven slechts enkele exemplaren bewaard. Het meubelstuk waarvan relatief de meeste exemplaren de beeldenstorm hebben overleefd is de doopvont: van de ca. 2000 die er geweest zijn bleven er ruim 160 geheel of ten dele bewaard. Sommige zijn in gebruik gebleven bij de doop, ook bij de protestanten, maar de meeste kregen een utilitaire functie als bloembak, kalkbak of drinkbak voor vee. Een aantal vonden bleef bewaard doordat ze bestemd werden tot steun onder de preekstoel.

1. De leeuw op romaanse vonten

De romaanse vonten die in Nederland bewaard bleven, kunnen in twee groepen worden verdeeld.¹ De ene groep wordt gevormd door vonten van grijs-witte zandsteen die voorkomen in het noorden en oosten van ons land. Zij werden gemaakt in de zandsteengroeven van Gildehaus bij Bentheim, even over de Duitse grens bij Oldenzaal. De tweede groep wordt gevormd door vonten van blauwe kalksteen uit groeven bij het Belgische Namen. Deze komen met name voor in het zuiden en westen van ons land.

De enige figuratieve voorstelling op de meeste romaanse vonten is de leeuwenfiguur aan de voet. De leeuw verwijst naar de strijd tussen goed en kwaad, tussen God en satan, tussen zonde en genade, welk motief een belangrijk element vormde in de middeleeuwse doopleer en liturgie. Daarbij vond ondermeer een exorcisme plaats, de uitdrijving van de duivel, en vroeg de priester aan de peter en meter de satan af te zweren. In een aantal romaanse kerken op het Zweedse eiland Gotland, bijvoorbeeld in Vänge en Gerum, vinden we nog een vont waarbij op de voet is weergegeven hoe monsters mensen en dieren verslinden als een directe verbeelding van de duivel. Hetzelfde vinden we terug op de twaalfde eeuwse vont in het Belgische Furnaux waarop een leeuw in zijn klauwen een baardige kop heeft geklemd en een andere een mannetje, terwijl een draak een menselijk wezen dreigt te verslinden.² Zeer plastisch is de voorstelling op de granieten vont in het Noordduitse Munkbrarup, ca. 1200: de leeuw die hier

¹ M. SCHÖNLANK-VAN DER WAL: *Middeleeuwse stenen doopvonten in Drenthe en Overijssel* (= Bulletin van de Stichting Drents-Overijsselse Kerken 16) (Delden 1996) 3.

² J.J.M. TIMMERS: *De kunst van het Maasland* (Assen 1971) 311.

niet aan de voet maar rond de kuip is afgebeeld dreigt een mens te verslinden waarvan hij het hoofd al tussen zijn tanden houdt.³ De betekenis van de leeuw is op een romaans vont in het Engelse Stafford ook met woorden aangegeven, want op de kuip die door leeuwen wordt gedragen staan: DISCRETUS NON ES SI NON FUGIS, ECCE LEONES, wat betekent: Ge zijt onverstandig als gij niet vlucht, kijk uit voor de leeuwen.⁴

In Nederland treffen we de leeuw vooral aan op verscheidene Bentheimer vonten onder de kuip op de vier hoeken van de voetplaat. Ligtenberg, die in 1915 de eerste grondige studie van de romaanse vonten in ons land publiceerde, geeft de volgende plastische beschrijving: "Die steunstukken zijn meestal vier leeuwen, die, met hun achterpooten, steunen op de voetplaat, met hun voorpooten tegen den steel opzitten; nochtans is de kop steeds van de vont af, naar den beschouwer omgewend en de geopende muil laat twee rijen opééngesloten tanden zien; de staart ligt over den rug."⁵ In Drenthe en Overijssel treffen we vonten met leeuwfiguren, hetzij compleet hetzij sterk beschadigd, aan in: Peize, Roden, Emmen, Sleen, Heemse, Rijssen, Olst, Wesepe en Hellendoorn (de laatste nu in het Rijksmuseum Twenthe).⁶ Fraai zijn de leeuwen op de vont uit het Friese Jellum, dat nu in het kerkmuseum van Janum staat. Bij sommige Bentheimer vonten wordt de kuip niet door leeuwen maar door mensfiguren gedragen, zoals die in Vries en Zweeloo.

Soms treffen we op een romaans vont in ons land een ander dier aan zoals een draak en een uil op de vont in het Limburgse Limmel. Elders komen op romaanse vonten weer andere dieren voor zoals honden en vogels.⁷ Dit past in het totaalbeeld van de romaanse kunst waarin dieren een belangrijke rol spelen.⁸

2. Doop-onafhankelijke symboliek op gotische stenen vonten

Het grootste deel van de gotische stenen vonten die bewaard bleven is onversierd of heeft alleen ornamenten zonder inhoudelijke betekenis. Op slechts zes vonten treffen we voorstellingen aan met een duidelijk iconografische betekenis.⁹ Opvallend is dat daarvan vier in Friesland staan.¹⁰

³ G. DEHIO: *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler. Hamburg Schleswig-Holstein* (Darmstadt 1971) 475.

⁴ F. BOND: *Fonts and font covers* (London 1908) 113.

⁵ R. LIGTENBERG: Romaanse doopvonten in Nederland, in *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond* (2de serie 8ste jaargang 1915) 169.

⁶ SCHÖNLANK – VAN DER WAL: *Middeleeuwse stenen doopvonten*, passim.

⁷ TIMMERS: *Romaanse kunst* 308.

⁸ Vgl. W. MESSERER: *Romanische Plastik in Frankreich* (Köln 1964) 116vv.

⁹ Het is niet uitgesloten dat er in Nederland nog enkele vonten voorkomen waarvan het

Vier vonten hebben voorstellingen waarvan de symbolische inhoud niet verbonden is met het doopsacrament, terwijl dat bij twee vonten wel het geval is. De doop-onafhankelijke symboliek heeft betrekking op algemeen bekende thema's uit de late middeleeuwen: het eucharistisch offer, de kerk, het lijden van Christus en de heiligen.

De vont in **Buitenpost**¹¹ (lichtgrijze zandsteen, tweede helft van de vijftiende eeuw) heeft op de achthoekige kuip vier vlakken met een figuratieve voorstelling en vier vlakken met een ornamentale. De figuratieve zijn: de pelikaan, het Lam Gods, Paulus en Petrus. De voorstelling van de pelikaan die zichzelf in de borst pikt om zijn jongen te voeden met zijn eigen bloed, gold al vroeg in het christendom als een symbool van Christus, die met zijn bloed geestelijk voedsel geeft aan zijn volgelingen. De pelikaan is daarbij ook een verwijzing naar het bloed van Christus dat bij de eucharistie in de gedaante van wijn aanwezig is. Hiermee hangt samen het offerkarakter van het zichzelf verwonden van de pelikaan: een overeenkomst met de offerdood van Christus. Het Lam Gods, dat het kruisteken in de nimbus draagt, is een bekend beeld van Christus dat we al in het Nieuwe Testament aantreffen. Op deze vont wordt een verbinding gelegd met de viering van de offerdood in de mis want uit de borst van het lam loopt een lijn naar een kuipvormig voorwerp wat een aanduiding is van het bloed dat in een miskelk vloeit. Ook draagt het lam een kruisvaan. Petrus is afgebeeld met zijn bekende attribuut de sleutel waarbij op de baard van de sleutel een kruisteken is aangebracht van het type dat men ook op altaarstenen en wijdingskruisjes aantreft met vier gelijke armen. Paulus is herkenbaar aan zijn attribuut, het zwaard. Petrus en Paulus waren in de Middeleeuwen bekende beelden van de kerk.

Op de vier vlakken van de voet die corresponderen met de ornamentaal versierde vlakken van de kuip zijn menselijke figuren aangebracht. Ze zijn alle meer of minder beschadigd, maar er valt wel een patroon waar te nemen. De

bestaan mij tot nu toe niet bekend is. Buiten beschouwing gelaten heb ik de kleine (zestiende-eeuwse?) vont in de kerk van Ginneken daar deze uit het buitenland afkomstig is. Hij werd in 1932 aan de kerk geschonken door Ir. A. Philips bij gelegenheid van de doop van zijn kleindochter (mededeling ds. M.A. Vrijlandt).

¹⁰ Een reden van deze rijkdom aan vonten in Friesland is tot nu toe niet gevonden, maar het is onwaarschijnlijk dat deze vier vonten alleen door het toeval bewaard bleven, indien in de rest van Nederland in verhouding evenveel gotische vonten met voorstellingen aanwezig waren. Derhalve mag voorzichtig verondersteld worden dat de rijkdom op dit terrein in Friesland destijds groter was dan elders. Naar de oorzaak vragend kunnen slechts voorzichtig enkele suggesties gedaan worden. Was de welvaart op het platteland hier iets groter dan elders? Waren er misschien meer verbindingen met Engeland waar we relatief veel gotische vonten met voorstellingen vinden? Is er mogelijk een verband aan te wijzen met de Friese rijkdom aan renaissance beeldhouw-werk op grafstenen uit de 16de eeuw?

¹¹ R. STEENSMA: Middeleeuwse doopvonten uit Friese kerken, in: *Keppelstok. Publicatieband Stichting Alde Fryske Tsjerken* (nr. 58, juni 1999).

eerste toont een smal gezicht met de contouren van een smal lichaam waarvan de armen geheven zijn. De tweede toont een dik rond gezicht op brede schouders waarbij het lichaam geheel verdwenen is. Het gezicht van de derde lijkt het meest op dat van een grijsaard met een ribpatroon op de buik en zonder duidelijke schouders. Het gezicht van de vierde lijkt het meest op dat van een doodskop terwijl het lichaam een uitgemergelde skeletachtige vorm toont. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier te maken met een weergave van de vier fasen van het menselijk bestaan: jeugd, volwassenheid, ouderdom en dood.

De zandstenen vont uit **Genum**, die sinds 1878 in het Fries museum staat, is waarschijnlijk gemaakt rond 1540.¹² De kuip vertoont aan de zijkanten ranken en aan de voorzijde twee in ornament overgaande personen die een groot schild vasthouden, waarop de vijf wonden van Christus zijn uitgebeeld: doorboorde handen, voeten en hart. Het beschadigde randschrift aan de bovenzijde van de kuip luidt : *F.1.5.... Fei Roird. Rict ...ije sijn wijf*. De letters na *Rict* moeten volgens Herma van den Berg¹³ als *Hanije* gelezen worden en het vont zou volgens haar derhalve gesticht zijn door Feije Roorda en zijn vrouw Rixt Hania. In 1511 en 1540 wordt Feyo van Roorda genoemd als grondeigenaar in Genum.

De zandstenen vont in de kerk van **Nieuw-Loosdrecht** (15de eeuw), die in 1840 werd opgegraven en daarna tot aan de restauratie van de kerk als bloembak dienst deed, heeft op de achzijdige kuip de symbolen van de vier evangelisten, een hert (?) en een pelikaan.¹⁴

De vont uit de voormalige kerk van **Tjalhuizum** (zandsteen, tweede helft 15de eeuw, Fries museum)¹⁵ bestaat uit een achzijdige kuip die met een smalle achzijdige schacht op een vierkante voetplaat staat. Op elk van de acht zijden van de kuip is in diep reliëf een kop van een heilige gebeeldhouwd, terwijl de schacht aan elke zijde versierd is met gotische bogen.

Van de acht heilige figuren zijn vier duidelijk te identificeren: Christus met kruisnimbus, Laurentius met rooster, Barbara met toren en Andreas met kruis. Voor de andere vier is door de directie van het museum gedacht aan: Maria wegens de kroon, Jozef wegens plaatsing naast Maria, Petrus wegens de gesplitste baard en Paulus wegens de puntbaard. Bouvy¹⁶ heeft zich in zijn studie van de

¹² Zie STEENSMA: Middeleeuwse doopvonten. Dit vont is een voorbeeld van vroegrenaissancistische beeldhouwkunst en zou strikt genomen in een aparte rubriek 'renaissance-vonten' ondergebracht moeten worden.

¹³ H.M. VAN DEN BERG: *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. De provincie Friesland. Noordelijk Oostergo. Deel 1: de gemeente Ferwerderadeel* ('s Gravenhage 1981) 137. Het begin van het randschrift is door Van den Berg gelezen als F.I.S. en bleef voor haar onduidelijk. Nadere analyse door D. van Weezel Errens bracht aan het licht dat het hier gaat om de letter F en het begin van een jaartal met 15... De F zal dan waarschijnlijk staan voor 'Fecit'.

¹⁴ J.H.B.M. HAAKMAN e.a.: *Het gebruik van de hervormde kerken in Utrecht* (Groningen 1979) 26 en 53.

¹⁵ Zie STEENSMA: Middeleeuwse doopvonten.

¹⁶ D.P.R.A. BOUVY: *Middeleeuwse beeldhouwkunst in de noordelijke Nederlanden* (Amsterdam

middeleeuwse beeldhouwkunst in de noordelijke Nederlanden geconformeerd aan de toeschrijvingen van het museum.

Deze toeschrijvingen roepen echter vragen op: zo zijn er naast Maria meer vrouwelijke heiligen die met een kroon worden afgebeeld en is het niet zonder meer noodzakelijk dat naast Maria, als zij de gekroonde vrouw is, Jozef moet zijn afgebeeld. Als men rekening houdt met de plaatsing van de figuren ten opzichte van elkaar, hetgeen door museum en Bouvy niet gedaan is, dan staat de gekroonde vrouwelijke heilige tegenover Barbara en zou dan zeer wel Catharina kunnen zijn die ook met kroon wordt weergegeven en dikwijls met Barbara wordt verbonden. De figuur met de puntbaard die tot nu toe voor Paulus werd gehouden heeft onderaan een (beschadigd) klokje hetgeen het attriboot is van Antonius Abt, welke toeschrijving versterkt wordt door zijn monnikskap. De man met de gesplitste baard zou Petrus kunnen zijn en de man met de puntbaard naast Catharina niet Jozef maar Paulus daar Petrus en Paulus vaak als duo optreden.¹⁷

3. Doop-afhankelijke symboliek op gotische stenen vonten

Toen in 1881 de toren in het dorp **Wier** werd afgebroken vond men in de grond een doopvont (grijze zandsteen, ca. 1520)¹⁸ die daarna door de kerkvoogdij in bruikleen gegeven is aan het Fries Museum. De kuip van de vont is achzijdig met vier brede vlakken aan de zijanten en vier smalle vlakken op de afgeschuinde hoeken. Deze kuip rust op een ronde poot die versierd is met spiraalsgewijs lopende groeven. De vont is rijk voorzien van beeldhouwwerk. Op elk van de vier zijden van de kuip is onder een spitsboog met geleding in driepas een voorstelling geplaatst die op de doop betrekking heeft. Op de hoeken van de kuip prijken onder een baldakijntje met gotisch bladornament engelen met een wapenschild. Aan de onderkant van de kuip loopt een dikke stam met druiventrossen en bladeren.

De doopvoorstellingen betreffen de volgende taferelen: de doop van Christus in de Jordaan, Christus met de Samaritaanse vrouw bij de waterput, een priester bij een doopvont en een voorstelling waarvan de betekenis tot nu toe onduidelijk was.¹⁹ Op grond van de kleding is het waarschijnlijk dat de linkerfiguur een vrouw voorstelt. De rechterfiguur is een man die zijn

1947) 111.

¹⁷ Gaarne betuig ik mijn dank aan drs. D. van Weezel Errens voor zijn hulp bij de nadere analyse van de vier dubieuze heiligen.

¹⁸ Zie STEENSMA: *Middeleeuwse doopvonten*.

¹⁹ BOUVY: *Middeleeuwse beeldhouwkunst* 173, heeft de vont tamelijk uitvoerig beschreven maar wist kennelijk de voorstelling ook niet te duiden. Hij laat hem gewoon weg en spreekt van drie reliëfs.

rechterhand omhoog houdt en op het hoofd van de vrouw heeft gelegd. Met zijn linkerhand houdt hij de linkerhand van de vrouw vast. De rechterhand van de vrouw is afgebroken. Naar alle waarschijnlijkheid betreft het hier het ritueel van de reiniging van de vrouw als zij na de geboorte van een kind weer de kerk betreedt op de 40e dag na de geboorte voor de handoplegging, dat wil zeggen voor de reiniging van de moeder en de zegening van het kind.²⁰ Over de kleding van de personen verschaft Casper Staal, conservator van het Museum Catharijne Convent, nadere inlichtingen.²¹ De hoofdbedekking van de vrouw met een soort sluier aan de achterkant is waarschijnlijk een Vlaamse muts met korte vleugels. Het hoofddeksel van de priester tegenover de vrouw is een Bourgondische muts, die reeds bekend is van voorstellingen uit de 15de eeuw en gedragen werd door geestelijke en wereldlijke heren. Het gewaad van deze priester is volgens Staal tamelijk onbestemd. Het kan een superplie zijn, het koorhemd dat vaak wordt gedragen bij de doopbediening, maar kan evenzeer iets van een tabbaard zijn want er is sprake van een brede kraag en brede manchetten. In ieder geval is het geen kazuifel, daar dat anders plooit en geen mouwen kent. Het gewaad van de priester bij het doopvont lijkt volgens Staal het meest op een lang burgerlijk gewaad. Het is geen toog met superplie want het afgebeelde kledingstuk is om het middel ingesnoerd en oogt als vervaardigd uit één stuk. Staal heeft de indruk dat de beeldhouwer het met de exactheid niet zo precies genomen heeft: hij hakte een gewaad waarin hij priesters vaak zag als hij ze tegenkwam. Vandaar dat er zoveel elementen in zitten die afwijken van de gewaden die formeel bij de doopbediening waren voorgeschreven. Voorgesteld is meer de wereldlijke dracht van de geestelijken.

De tweede vont met doopsymboliek staat in de kerk van **Zaltbommel** (zandsteen 1554).²² Op de acht zijden van de kuip zijn in reliëf bijbelse voorstellingen aangebracht. De eerste vijf zijn duidelijk herkenbaar: Adam en Eva, de ark van Noach, Abrahams offer, Jacobs worsteling met de engel, David en Goliath. De zesde voorstelling is minder duidelijk. Vermeulen²³ heeft haar geduid als Mozes die de wetstafels ontvangt en dat lijkt mij gezien de samenhang met de vorige ook de meest waarschijnlijke oplossing.²⁴ Dit geldt ook voor

²⁰ H.A.J. WEGMAN: *Geschiedenis van de christelijke eredienst in het westen en in het oosten*. Een wegwijzer (Hilversum 1976) 217. Vgl. Kerkgang, in L. BRINKHOFF (ed.): *Liturgisch woordenboek* (Roermond-Maaseik 1958-1962) 1311v.

²¹ Gaarne betuig ik mijn dank aan drs. Casper Staal voor zijn speurwerk inzake de kleding.

²² Zie F.A.J. VERMEULEN: *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Gelderland. De Bommelerwaard* ('s Gravenhage 1932) 235v.

²³ VERMEULEN: *De monumenten* 236

²⁴ C. LEEMANS (*De Gids* (1839) 8-13) heeft in eerste instantie gedacht dat hier de profeet Ezechiël zou zijn afgebeeld die van God een boekrol krijgt aangereikt (Ezech. 2, 9v) welke mening hij later veranderde door te wijzen op Mozes bij het brandende braambos (*De Gids* (1863) 25). De heer J.W.K. Bams en mevrouw M.F. Bams-Van der Staaij wezen mij er op dat in de Vulgaat sprake is van een 'liber', dus een boek en geen

Vermeulens mening dat de volgende voorstelling de besnijdenis van Jezus betreft. Door J.W.K. Bams en M.F. Bams-Van der Staaij is er op gewezen dat de rechtse persoon de hand bij zijn mond houdt en dat dat mogelijk een aanduiding is van Zacharias die met stomheid geslagen werd (Luc. 1,20). De besnijdenis zou dan die van zijn zoon Johannes de Doper (Luc. 2,59) zijn.²⁵ Geheel uit te sluiten is dit niet maar de man houdt zijn hand bij en niet op zijn mond en derhalve is de besnijdenis van Jezus voorshands de meest aannemelijke. De laatste voorstelling is de doop van Jezus in de Jordaan.

Bij de meeste voorstellingen is een samenhang met de doop aan te wijzen. De zondeval van Adam en Eva wordt dikwijls als tegenhanger van de doop van Jezus in de Jordaan afgebeeld.²⁶ Nordström noemt in zijn iconografische studie van de middeleeuwse doopvont verschillende voorbeelden van vonten in Zweden, Duitsland en Engeland waarop de zondeval is weergegeven.²⁷ De redding van Noach uit de zondvloed is een bekende typologische verwijzing naar de doop van Christus.²⁸ Abraham, Jakob en David zijn typologische prefiguraties van Christus, waarbij de hier getoonde scènes in verband kunnen worden gebracht met de doop: Abraham biedt zijn kind aan God aan, Jacob worstelt met God bij het water en David overwint in Goliath de machten van het kwaad (de zonde). Indien het zesde paneel Mozes betreft (ook een prefiguratie van Christus) kan gedacht worden aan een verwijzing naar het verbond dat God met zijn volk sloot op de Sinaï (Ex. 24; Deut. 5) als typologische verbinding van verbond en doop. Wat de besnijdenis betreft kan verwezen worden naar een voorstelling op een schilderij van Mantegna (ca. 1460) waarin het offer van Izaäk en Mozes met de wetstafels in verband worden gebracht met de besnijdenis van Christus,²⁹ hetgeen er mede voor pleit dat hier zowel de besnijdenis van Jezus als ook Mozes zijn afgebeeld.³⁰ Zou de

boekrol. Verder wordt in Ezech. 3.26 gezegd dat de profeet stom is, hetgeen een verwijzing zou kunnen zijn naar de volgende voorstelling.

²⁵ Gaarne betuig ik mijn dank aan de heer J.W.K. Bams en mevrouw M.F. Bams-Van der Staaij te Zaltbommel voor hun opmerkingen bij de mogelijke duiding van de zesde en zevende voorstelling.

²⁶ Zondeval en doop in de Jordaan zijn rond 1500 naast elkaar geschilderd op het westelijk gewelf van de kerk in Noordbroek, dus boven de plaats waar de vont stond. Vgl. R. STEENSMA: Enige opmerkingen over de samenhang tussen de thematiek van middeleeuwse muur- en gewelfschilderingen en hun plaats in het kerkgebouw, in: *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 6 (1990) 223v.

²⁷ F. NORDSTRÖM: *Mediaeval baptismal fonts. An iconographical study* (Umeå 1984) 126-131.

²⁸ Vgl. Noe, Taufe en Taufe Jesu, in E. KIRSCHBAUM (ed.): *Lexikon der christlichen Ikonographie* (Rom-Freiburg-Basel-Wien 1968-1976) IV, 611-620 en 243-255.

²⁹ Beschneidung, in KIRSCHBAUM: *Lexikon* I, 271v.

³⁰ Paulus legt in de brief aan de Kolossenzen (1, 11) een verband tussen de besnijdenis van Christus en de doop: "In Hem zijt gij ook met een besnijdenis, die geen werk van mensenhanden is, besneden door het afleggen van het lichaam des vlezes, in de besnijdenis van Christus, daar gij met Hem begraven zijt in den doop."

besnijdenis Johannes betreffen, dan moet er aan herinnerd worden dat de besnijdenis in de Middeleeuwen vooral werd voorgesteld bij personen uit het Oude Testament als verwijzing naar de besnijdenis van Christus. Johannes is weliswaar geen oudtestamentisch persoon maar wel een vertegenwoordiger van het joodse volk c.q. van het Oude Verbond. Opvallend bij de serie voorstellingen op de vont in Zaltbommel is dat de bekende typologische beelden van de doortocht door de Rode Zee, de verspieters met druiven, doortocht door de Jordaan, de Koperen Zee en de genezing van Naäman ontbreken. Het voorgaande is een eerste poging tot duiding van de samenhang tussen de voorstellingen op de vont in Zaltbommel. Nadere studie is noodzakelijk, waarbij het totaalbeeld van de middeleeuwse dooptheologie en –typologie aan bod moet komen.

4. Doop-theologie op laatmiddeleeuwse koperen vonten

Uit het einde van de Middeleeuwen dateren enkele grote gotische koperen vonten met een rijke symboliek, die opgebouwd is rond die van de doop, zodat men van een doop-theologie kan spreken.

De vont in de kathedraal van **'s-Hertogenbosch** werd in 1492 vervaardigd door Aert van Tricht, geelgieter te Maastricht.³¹ Zij is 3.60 m. hoog en bestaat uit een zeslobbige voet, een cilindrische stam, een twaalfzijdige kuip met deksel en een baldakijn van drie etages. Rond de stam staan zes menselijke figuren. Het zijn invalide mannen, steunend op krukken en in zeer eenvoudige kledij, die deels versleten is. Men houdt dit voor een uitbeelding van het verhaal van de menigte zieken rond het bad van Bethesda (Joh. 5, 1-9) die wachtten op het moment dat het water in beweging werd gebracht. Degene die dan het eerst in het water kwam werd genezen. De uitbeelding van dit verhaal op een doopvont kan gezien worden als een verwijzing naar de geestelijke genezing door Christus in het doopsacrament. Het gold in de Middeleeuwen ook als een prefiguratie van de doop, want bij beide heeft het water een reddende functie.³²

Op het deksel prijken de symbolen van de vier evangelisten en een manfiguurtje in tamelijk deftige kledij. Men heeft hierin wel het portret van de ontwerper Aert van Tricht gezien. Koldewey³³ is van mening dat deze figuur hoort bij het verhaal van Bethesda en de zieke uitbeeldt die door Jezus werd genezen: De zes gebrekkigen die nog op hun verlossende doop wachten zijn als niet-gekerstenden rond de voet van de doopvont geplaatst; de man die door de woorden van Christus werd gered, bevindt zich op het deksel direct naast de symbolen van de

³¹ C. PEETERS: *De Sint Janskathedraal te 's-Hertogenbosch* ('s-Gravenhage 1985) 354v. *De doopvont van Aert van Tricht. St. Janskathedraal 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983).

³² G. SCHILLER: *Iconographie der christlichen Kunst*, Band I (Gütersloh 1969) 140.

³³ A.M. KOLDEWEIJ: Kunsthistorische en iconografische notities, in *De doopvont van Aert van Tricht* 14v.

vier evangelisten, en is zo verheven tot de hoogte van het Woord Gods. De baldakijn op het deksel laat in de onderste etage de doop van Christus in de Jordaan zien en in de tweede etage Maria, Johannes de Evangelist en een bisschop, mogelijk St. Lambertus die Noord-Brabant kerstende. De derde en bovenste etage heeft de vorm van een open tent waarin God de Vader troont met een globe in zijn ene hand en met de andere hand zegenend. Het geheel wordt bekroond door een pelikaan met drie jongen.

De theologische opbouw van de voorstellingen is zodanig dat onderaan de zondige aardse stervelingen zijn weergegeven en nog wel als invaliden die op hun genezing wachten, zowel lichamelijk als geestelijk. Bovenaan troont God als hemelse Vader. Tussen hen bevinden zich Christus en de heiligen. Door de doop in Christus kan de mens tot hen gaan behoren en derhalve is die doop direct voorgesteld en een mens als beeld van de gelovige.

Een tweede belangrijke grote koperen vont staat in de St. Walburgskerk te **Zutphen**. Deze is minder uitbundig versierd dan de vont in 's-Hertogenbosch en ook niet compleet bewaard gebleven. Zij dateert uit 1527 en werd vervaardigd door Gielis van den Eynde te Mechelen.³⁴ Aan de voet vinden we een verre nagalm van de symboliek aan de romaanse vonten want de vont rust op zes leeuwenfiguren. Datzelfde geldt in zekere zin voor de maskers en monsters onder de kuip tussen de nissen met beeldjes van de vier evangelisten. Rondom de kuip bevinden zich paren gaten bestemd voor de bevestiging van ornamenten die nu verdwenen zijn. Het deksel heeft een torenvormige bekroning waarvan het onderste deel wordt gevormd door een zeskantig paviljoen. In dit paviljoen is de doop van Christus in de Jordaan voorgesteld, waarbij Christus zelf echter is verdwenen. De hoeken van het paviljoen zijn voorzien van steunberen waarvoor apostelbeeldjes staan. Van de twaalf apostelen gingen er vier verloren. Het paviljoen wordt aan de bovenzijde afgesloten door een weergang met arkelorentjes waartegen beeldjes van heiligen staan: Barbara, Walburgis, Laurentius, Johannes de Doper en een niet geïdentificeerde figuur. Een zesde beeldje is verdwenen. De vont wordt bekroond door de pelikaan.

In de katholieke Quirinuskerk van **Halsteren** staat een koperen vont met renaissance ornamentiek uit 1549 die in 1920 bij de oude kerk werd opgegraven. Op de balustervormige bekroning van het deksel prijkt een (deels vernieuwde) St. Martinusgroep.³⁵

Er bleven in Nederland nog enige koperen vonten bewaard doch zij zijn ontdaan van hun beeldende versiering. In de O.L.Vrouwekerk te Maastricht staat een andere vont van Aert van Tricht, ook uit het einde van de vijftiende eeuw

³⁴ E.H. TER KUILE: *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Deel III De provincie Gelderland. Tweede stuk: het kwartier van Zutphen* ('s-Gravenhage 1958) 235v.

³⁵ *Kunstreisboek voor Nederland* (Amsterdam 1977) 611. De vont in Halsteren heeft een doop-onafhankelijke symboliek en zou dus qua indeling ook aangehangen kunnen worden bij de groep (gotische) stenen vonten met doop-onafhankelijke voorstellingen. Zie voor deze vont ook bijlage 1 en 2.

doch eenvoudiger van uitvoering dan de vont in Den Bosch.³⁶ De vont in de Maastrichtse St. Martinuskerk, in 1482 gemaakt door Johannes de Venle (Johan van Venlo) heeft langs de rand van de kuip een zestal ornamentale vrouwenkoppen.³⁷ Een derde koperen vont in Maastricht staat in St. Servaaskerk: vijftiende-eeuws en geheel onversierd.³⁸ De vont in de Grote kerk te Breda, gegoten door Joos de Backer in Antwerpen en gewijd in 1543, heeft de vorm van een ciborie en is liefst 4.25 m. hoog.³⁹ Op de voet en op het deksel hebben beelden gestaan; die echter alle verdwenen zijn.

5. Iconografische patronen

Als we het totaal aan iconografische voorstellingen overzien kan een verdeling gemaakt worden tussen de voorstellingen die niet direct met de doop verbonden zijn en andere waarbij dat wel het geval is. Bij de doop-onafhankelijke voorstellingen betreft het in de eerste plaats heiligen: vier evangelisten (3 vonten), twaalf apostelen (1 vont), verschillende heiligen (5 vonten). In de tweede plaats symbolen van Christus: de pelikaan (4 vonten), Lam Gods (1 vont), hert (1vont) en de vijf wonden (1 vont). In de derde plaats God de Vader (1 vont).

Bij de doop-afhankelijke voorstellingen is, zoals verwacht kon worden, de doop van Christus in de Jordaan de meest voorkomende (4 vonten). Bijzonder zijn de beide voorstellingen op de vont uit Wier met een priester bij een vont en de rituele reiniging van de vrouw. De voorstelling van de doop komt vaker voor op vonten, in het bijzonder in Engeland. Opmerkelijk is echter dat Nordström⁴⁰ een viertal romaanse vonten noemt met een voorstelling van de doop zonder de andere sacramenten, terwijl Bond⁴¹ melding maakt van een groep laatgotische vonten waarop de doop is voorgesteld als een van de zeven sacramenten. Geen van beiden maken melding van de rituele reiniging van de vrouw.

Op een drietal Nederlandse vonten komen voorstellingen voor die wel genoemd worden in de literatuur over de iconografie van de doop in het algemeen maar die ik tot nu toe in de bronnen over de iconografische voorstellingen op doopvonten niet heb gevonden. Dit betreft het gesprek van Christus met de Samaritaanse vrouw (Wier ca. 1520), de zieken rond het bad van Bethesda ('s-Hertogenbosch 1492) en de samenhang tussen de doop van Jezus en een

³⁶ *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Limburg. Eerste stuk: De monumenten in de gemeente Maastricht* ('s-Gravenhage 1926-1953) 526.

³⁷ *Ibidem* 704v.

³⁸ *Ibidem* 364v.

³⁹ J. KALF: *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Noordbrabant. Eerste stuk: de monumenten in de voormalige Baronie van Breda* (Utrecht 1912) 96v.

⁴⁰ NORDSTRÖM: *Mediaeval baptismal fonts* 103v.

⁴¹ F. BOND: *Font and font covers* (London 1908) 257vv.

aantal oudtestamentische voorstellingen (Zaltbommel 1554). De meest recente studie op dit terrein is die van Nordström, die zijn boek over de doopvont-iconografie in 1984 publiceerde. Hij heeft zich echter sterk gericht op de vonten in Zweden, Duitsland, Engeland en Italië en wat Nederland betreft noemt hij alleen de publicatie van Ligtenberg uit 1915 over de romaanse vonten. De veronderstelling ligt voor de hand dat hij wat andere landen betreft ook bepaald niet volledig zal zijn, met uitzondering mogelijk van zijn eigen Zweden.

Summary

Several medieval baptismal fonts have been preserved in the Netherlands that bear a variety of iconographic images. The figuration on the Romanesque fonts is almost exclusively that of the lion at the base, a symbol of the battle between good and evil. In the case of the stone and brass fonts of the late medieval period, a distinction can be made between images that are not directly related to baptism and images that are. One group of images not connected with baptism consists of representations of saints: the four evangelists (3 fonts), the twelve apostles (1 font), and various saints (5 fonts). A second group includes symbols of Christ: the pelican (4 fonts), the Lamb of God (1 font), the deer (1 font), and the five wounds (1 font). Thirdly, there is God the Father (1 font).

The most frequently appearing image that does relate to baptism is that of the baptism of Christ in the river Jordan (4 fonts). Of special interest are the two images on the font from Wier: a priest at a font and the ritual cleansing of the woman. The latter is not mentioned in any literature on the fonts in Europe. Three Dutch fonts carry images that are mentioned in the literature on the iconography of the baptism in general but not in the sources about the iconographic representations on fonts. These are the conversation between Christ and the Samaritan woman (Wier, ca. 1520), the sick around the pool of Bethesda ('s-Hertogenbosch, 1492), and the relationship between the baptism of Jesus and several images from the Old Testament (Zaltbommel, 1554).

Correspondentie-adres: Dr. R. Steensma, p.a. Instituut voor Liturgiewetenschap, Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 104, 9712 SL Groningen.

Bijlage 1

De vondst van een doopvont in Halsteren in 1920⁴²*Een schat in de grond*

In 1920 zijn in een tuin, ten westen van de kerk gelegen, een oude doopvont met enkele andere kerkelijke gebruiksvoorwerpen teruggevonden. Het verhaal hiervan kan het beste bij pastoor Van Gastel gelezen worden, die het zeer nauwkeurig en smakelijk vertelt:

Ik A.C. van Gastel, pastoor te Halsteren, was den 17en juni 1920 gaan assisteren in de parochie Tholen ter gelegenheid dat aldaar het H. Vormsel werd toegediend door Mgr. Callier, bisschop van Haarlem.

Dien dag was de arbeider Van Eekelen-Rommels bezig te spitten in het achterste gedeelte van den tuin, toebehorend aan Marijn van der Rijzen, winkelier en timmerman, wonend tegenover de hoofdingang der oude St. Martinuskerk te Halsteren. Ongeveer 9 uur kreeg de arbeider van de eigenaar een borrel; hij zette de spade in de grond, doch stiet op iets hards; nogmaals zijn spade stekend een weinig verder ondervond hij hetzelfde en sprak: "Ik geloof, dat de grond hier vol met ijzer zit; laat ons verder zien". Hij begon, in tegenwoordigheid van de eigenaar, te graven. Zij kwamen tot de volgende ontdekking: niet diep onder de grond kwamen te voorschijn: de verschillende uit elkaar genomen stukken ener doopvont, vier kandelaars van verschillende grootte, een bel, een corpus van een crucifix, inschrift behorend bij de doopvont, enige stukken ijzer. Spoedig verspreidde zich alom de mare der kostbare vondst.

Toen ik 's avonds van Tholen huiswaarts keerde, vernam ik wat er gevonden was en begaf mij aanstonds naar Van der Rijzen, waar achter het huis de stukken te zien waren, en waar de ganse dag een menigte volks was komen zien. De toeloop van volk uit alle oorden van het land, waaronder vele zogenaamde deskundigen, duurde wekenlang. De toegang tot de gevonden voorwerpen werd gesteld op 25 ct. hetgeen nogal een aardig aantal kwartjes heeft opgebracht, die hun weg vonden in de zak van Van der Rijzen. De waarde van de vondst werd op fabelachtige prijs geschat.

Mijn eerste gedachte was: Wie zal de eigenaar zijn van het gevondene. Uit de bijliggende plaat bleek, dat eertijds de doopvont aan de kerk geschonken was door zekere Henrick Francken. Ik schreef aan Mr. W. Baars, advocaat te Rotterdam. Het antwoord luidde, dat de parochie Halsteren doopvont enz. als haar eigendom kan opvorderen van eenieder en eeniegelijk. Mocht deze persoon ze weigeren af te geven, dan kan de parochie revindicatoir beslag erop leggen en bedoelde persoon voor de rechter dagvaarden ten einde dat beslag te doen verklaren goed en van waarde en tegen zich te horen uitspreken een bevel tot afgifte. Met dit schrijven

⁴² Uit: A. DELAHAYE: *Kerk en Raadhuis van Halsteren* (z.pl. 1968) 30-35. Gaarne betuig ik mijn dank aan de directie van het Regionaal Archief West Brabant voor de toestemming tot overname van deze tekst.

ging ik naar Van der Rijzen en las het hem voor. Het stond hem niet aan, dat ik de zaak in handen van advocaten gegeven had. Ook hij ging advocaten raadplegen, die volgens zijn zeggen (brieven liet hij niet lezen) het tegenovergestelde beweerden.

Om nog meer zekerheid te hebben, schreef ik aan pater W. Duynstee, redemptorist te Wittem (die meester is in de rechten). Volgens hem heeft de kerk zeker geen aanspraak op de gevonden voorwerpen. Deze vormen volkomen een schat in de zin van art. 642 B.W., aangezien de parochiekerk haar eigendomsrecht daarop wel niet kan bewijzen; hoogstens kan men aantonen, dat zij lang geleden aan de parochiekerk hebben behoord. In geweten heeft men op de profane zaken ook geen recht. Omtrent de doopvont...praktisch: Standum pro proessore (valt toe aan de aktuele bezitter). Door dit schrijven kwam ik tot de overtuiging, dat de zaak voor mij verloren was en mijn toeleg werd toen te beletten, dat Van der Rijzen intussen de voorwerpen verkocht, o.a. aan Brom uit Utrecht, aan museums of aan joden. Dit lukte door hem te dreigen met proces, als de kerk de voorwerpen niet kreeg bij eventuele verkoop. Mijn taak was nu bij minnelijke schikking voor billijke prijs de voorwerpen in handen te krijgen.

Dit geschiedde aldus: Jhr. Van Rijckevorsel en Dr. Xavier Smits (deze laatste rector aan de Fraterschool te Goirle), respectievelijk voorzitter en secretaris van de provinciale commissie van monumenten in Noord-Brabant, waren de vondst komen bezichtigen en hadden de doopvont geschat op f 1.000 en de kandelaars enz. op f 300. Zij schreven aan Mgr. Hopmans, bisschop van Breda, dat Z.D.H. toch de kostbare vondst voor Halsteren zou trachten te behouden. Zij boden daartoe hun bemiddeling aan. Deze werd ook door mij aanvaard. Kort tevoren was Dr. J. Kalff, directeur van het rijksbureau voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage, bij mij geweest; ook hij had zijn bemiddeling aangeboden. Volgens hem waren alleen de 3 kandelaars grif f 1500 waard en het geheel gerust f 3000. Hij ried aan, als 't kon, alles tesamen voor f 2500 te nemen.

Dr. Xav. Smits kwam dan onverwachts in de namiddag van 4 augustus alhier aan, en gaf onmiddellijk te kennen, dat diezelfde avond de doopvont c.a. gekocht in de pastorie zou staan. Hij begaf zich om 7 uur naar Van der Rijzen en kwam om 9 uur terug met getekende quitantie door Van Eekelen en Van der Rijzen, dat zij f 1300 ontvangen hadden voor al de gevonden voorwerpen tesamen. Om 9.30 uur diezelfde avond werd alles op de pastorie gebracht. Slechts f 100 hadden zij die avond ontvangen; de overige f 1200 heb ik hen de volgende dag uitgekeerd. De vinder en de eigenaar bekwamen ieder dus f 650. Zij vroegen in het begin ieder f 1500, doch door als een advocaat te praten, door dreigementen zowel als door zoete woorden heeft de Dr. zijn zaak schitterend gewonnen, waarvoor aan Zijn Zeer Eerwaarde door mij oprecht dank werd gebracht.

De edelsmid J.C. Brom uit Utrecht had van begin af getracht de vondst in handen te krijgen, maar wilde toch de kerk de voorkeur van aankoop geven. Hij had graag de doopvont en vooral de kandelaars voor een veel hoger bedrag gekocht. Voor deze vermeende dienst aan de kerk bewezen dacht hij dat het werk van de restauratie aan hem zou worden toevertrouwd. Dit gebeurde niet; daarom was hij gepikeerd. Onder leiding van Dr. X. Smits werd de restauratie opgedragen aan J. Jonkergouw, Kerkstraat, 's-Hertogenbosch; deze zond twee knechten naar Halsteren, die de doopvont restaureerden en het ontbrekende bijmaakten. Een granieten blok, geleverd door van Dijk-Petit te Bergen op Zoom, werd onder het voetstuk aangebracht. Alles is koperwerk, zogenaamd "laiton". Volgens Dr. X.

Smits is het een compositie, bestaande uit: 85% koper, 10% zink, 5% tin en mogelijk nog c. ½ % lood. De vondst is dus van het beste kunstbrons.

Tenslotte zij hier vermeld, dat advocaat W. Baars mij schreef, na het gevoelen van pater Duynstee vernomen te hebben, dat hij de verantwoordelijkheid van een advies tot revindicatie in rechte niet durfde aanvaarden

Bijlage 2

Een doopvont als zoenoffer⁴³

Bij de teruggevonden doopvont van Halsteren lag een koperen plaat, die dit opschrift bevat:

Dese vonte is gemaect
int iaere ons heeren xvcxlix (1549)
met soenpenningen, gecomen van
Henrick Francken, die onnooslyc ge
slagen was hier te Halster int
jaer xvcxlvj (1546) den xxvj dach in octobri,
voor wiens ziele de kercke al
hier sculdich is te doen doen jaerlycs
een jaergetide mit vigilie ende misse van Requiem.

Dit betekent, dat Hendrick Francken op 26 oktober 1546 in Halsteren werd doodgeslagen. "Onnooslyc" wil waarschijnlijk zeggen, dat hij geen schuld had aan de vechtpartij, die in deze tijd meestal de aanleiding tot een doodslag was. De middeleeuwse rechtspraak was niet streng ten opzichte van doodslagen of dood door schuld. De berechting ervan kwam meestal hierop neer, dat de dader een akkoord sloot met de familie van de dode en dat er in plaats van een strafrechtelijk vonnis een betaling in geld werd gevorderd. Dit had nauwelijks de schijn van een boete; het werd eer beschouwd als een tegemoetkoming voor de derving van inkomsten, die door de dood van de verslagene waren weggevallen. Zulk akkoord noemde men zoen; vandaar dat in de tekst het woord zoenpenningen voorkomt. Na een zoen tussen de partijen volgde geen strafrechtelijke vervolging meer. Wel zag de schepenbank erop toe, dat de voorwaarden werden uitgevoerd en dat geen der partijen er later op terugkwam. Soms eiste de familie een bijkomende straf, of gaf zij te kennen, dat zij de dader niet meer in haar nabijheid wenste te zien, wat op een verbanning neerkwam. De familie van Henrick Francken heeft weliswaar zoenpenningen geëist, doch deze voor de aankoop van een doopvont bestemd. Ook is het mogelijk, dat de schepenbank de dader deze boete heeft opgelegd. Merkwaardig is wel, dat de

⁴³ DELAHAYE: *Kerk en Raadhuis* 34v.

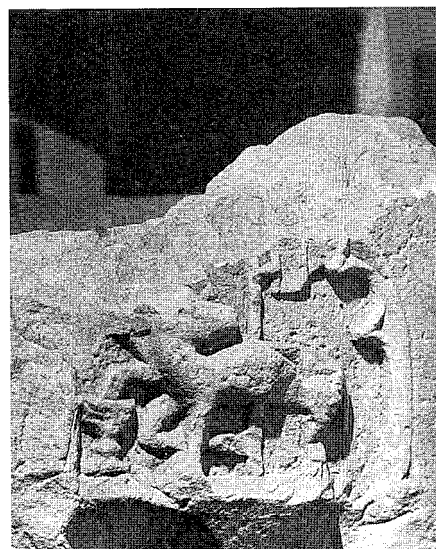
zoenpenningen van een misdrijf gebruikt zijn voor het oprichten van een doopvont, het voorwerp, dat bij uitstek als het symbool van de kerstening kan worden opgevat. De kerk was voor de ontvangst van de vont verplicht elk jaar een jaargetijde te doen voor de zielenrust van *Henrick Francken*.

1. De romaanse vont uit Jellum (nu kerkmuseum Janum) met onder de kuip op de vier hoeken een leeuwfiguur.
2. Detail van de rand onder de kuip van de romaanse doopvont in När (Gotland, Zweden) met de voorstelling van een monster dat een mens verslindt.

3. Vont in Munkbrarup (Noord-Duitsland), ca. 1200, met de voorstelling van de strijd tussen een mens en een leeuw.

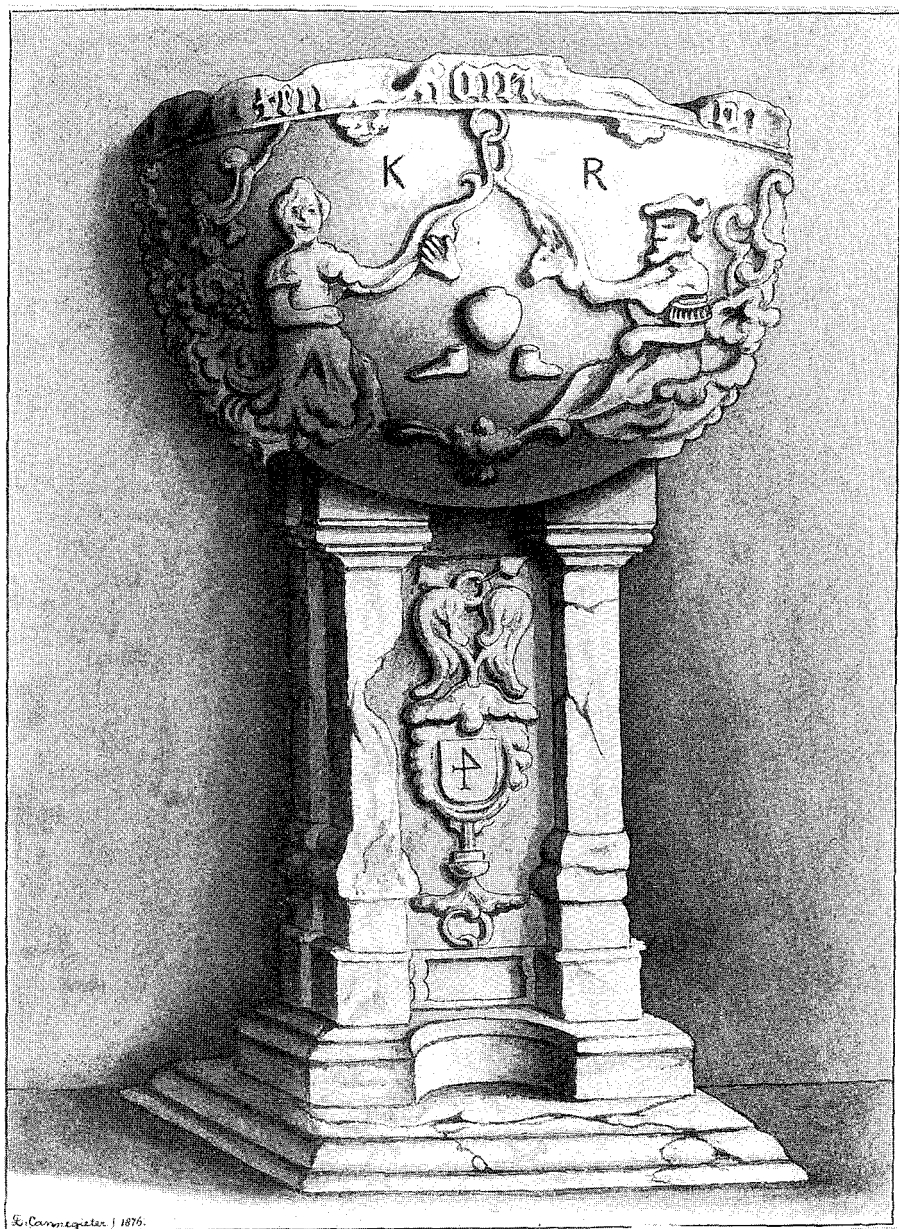

4. Vont in Buitenpost, gemaakt tussen 1450 en 1500. Links Petrus met zijn sleutel en rechts twee nissen met gotisch visblaasmotief.

5. Detail van de vont in Buitenpost: Paulus met het zwaard.

6. Detail van de vont in Buitenpost: de pelikaan die zijn jongen voedt met zijn eigen bloed.

7. Detail van de vont in Buitenpost: het Lam Gods. Het draagt de kruisvaan en zijn bloed vloeit in de miskelk.

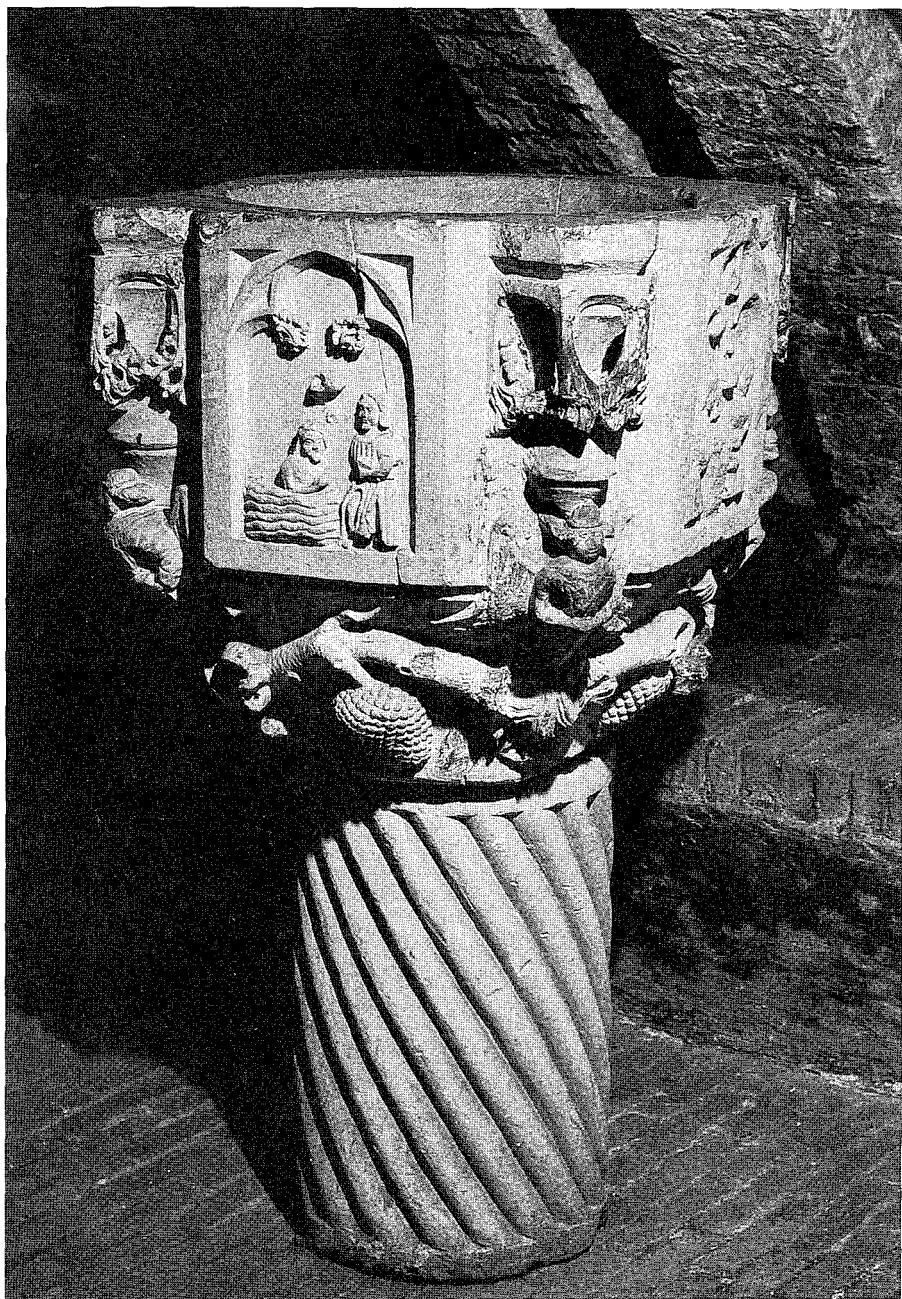

8. De vont uit Genum (nu Fries Museum), ca. 1540, met op de kuip de vijf wonden.

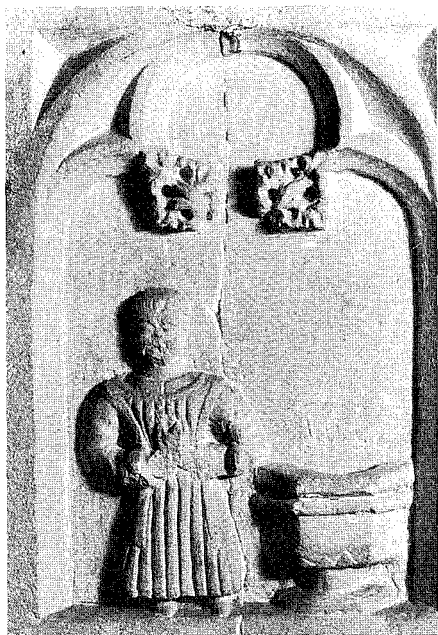

9. De vont uit Tjallinghuizum (nu Fries Museum), waarschijnlijk tweede helft vijftiende eeuw. Links Christus met kruisnimbus en rechts Barbara met toren.

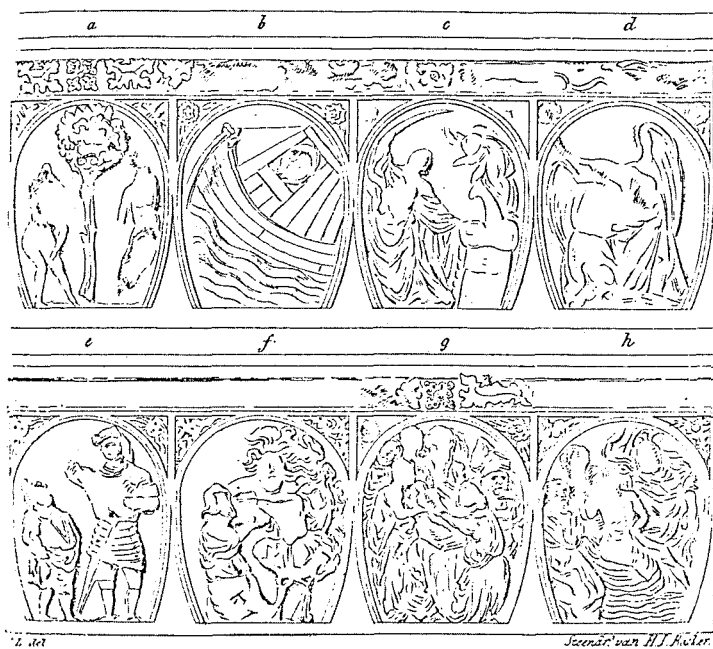
10. Detail van de vont uit Tjallinghuizum: links waarschijnlijk Petrus en rechts St. Antonius Abt met klokje en monnikskap.

11. De vont uit Wier (nu Fries Museum), gemaakt ca. 1520. Aan de onderkant van de kuip een stam met druiventrossen en bladeren; op de hoeken een engel met wapenschild onder een baldakijn met gotisch bladornament; op het zijvlak de doop van Christus in de Jordaan met rechts Johannes de Doper.

12. Detail van de vont uit Wier: een priester bij een romaans aandoend doopvont.
 13. Detail van de vont uit Wier: Christus met de Samaritaanse vrouw bij de waterput.
 14. Detail van de vont uit Wier: waarschijnlijk de rituele reiniging van een vrouw als zij na de geboorte van een kind weer de kerk betreedt.
 15. Gravure van een grafmonument uit 1513 met een priester die een zelfde hoofddeksel draagt als de priester op de vont uit Wier.

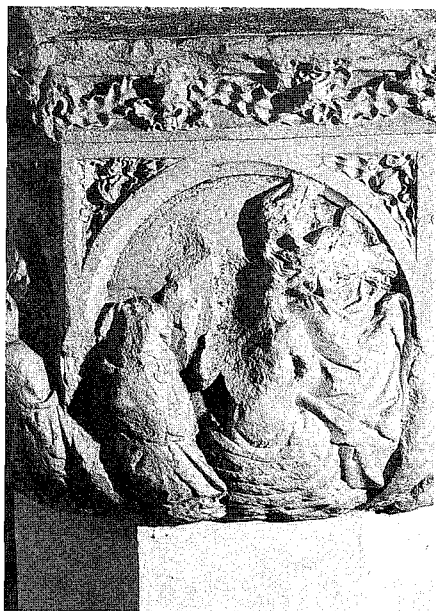
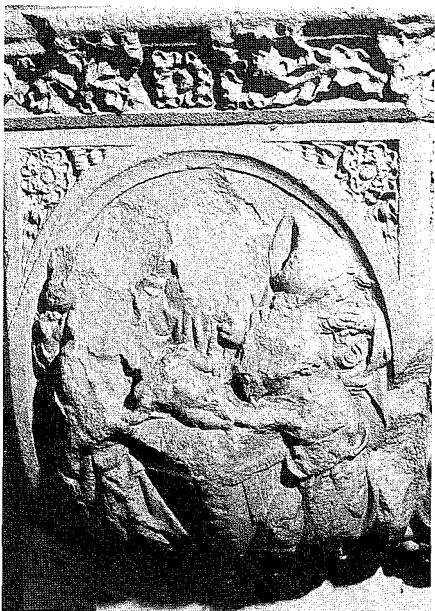
DOOPVONT TE ZALT-BOMMEL.

16. De doopvont in Zaltbommel (zandsteen, 1554) met links de doop in de Jordaan, midden de zondeval en rechts de Ark van Noach.

17. Vont in Zaltbommel: tekening uit 1839 van alle acht vorstellingen.

18. Detail van de vont in Zaltbommel: de Zondeval met Adam en Eva bij de boom.
19. Detail van de vont in Zaltbommel: de Ark van Noach.
20. Detail van de vont in Zaltbommel: het offer van Abraham.
21. Detail van de vont in Zaltbommel: de worsteling van Jacob met de engel.

22. Detail van de vont in Zaltbommel: David en Goliath.

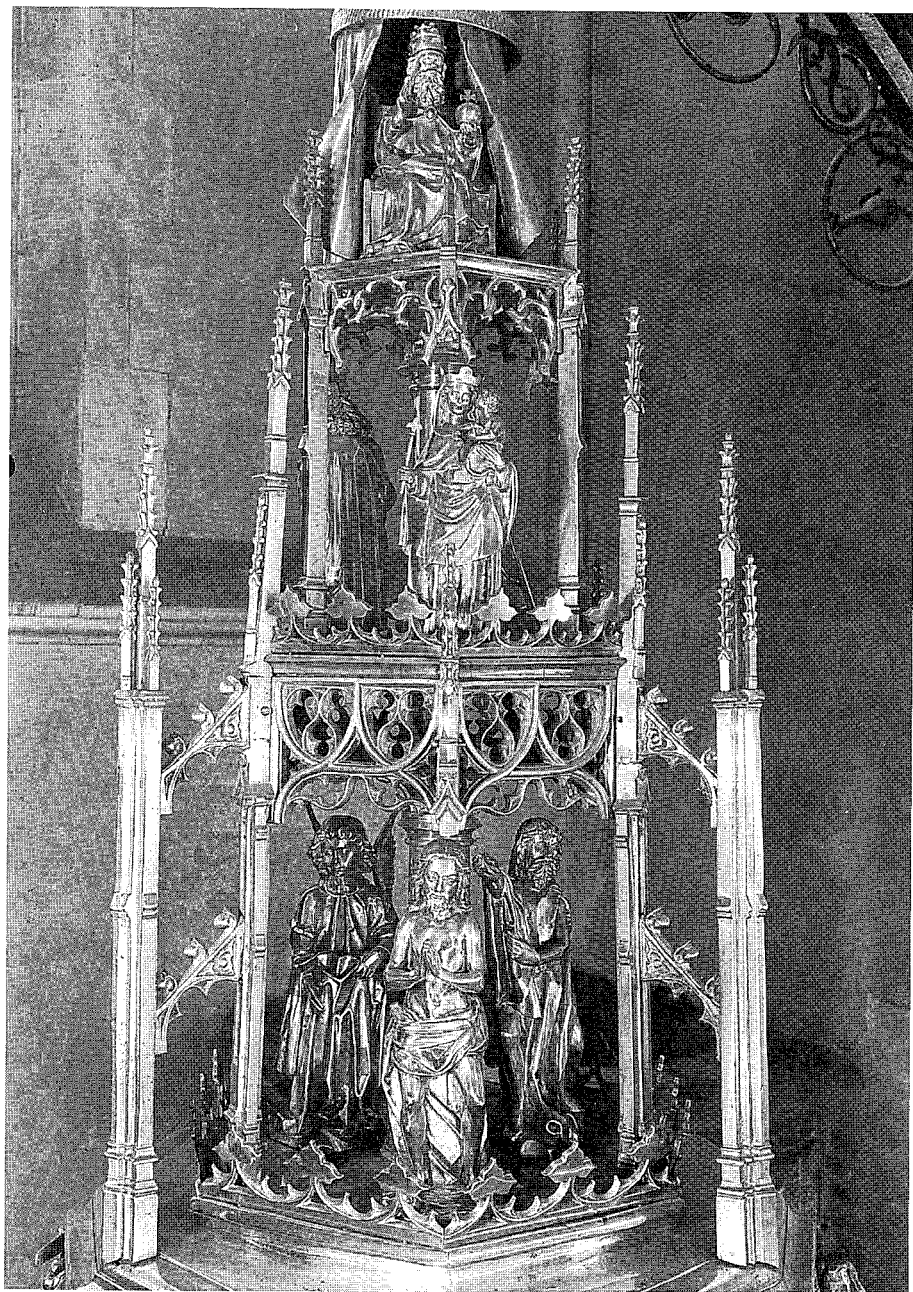
23. Detail van de vont in Zaltbommel: Mozes met de stenen tafels.

24. Detail van de vont in Zaltbommel: de besnijdenis van Jezus of misschien van Johannes de Doper.

25. Detail van de vont in Zaltbommel: de doop van Jezus in de Jordaan.

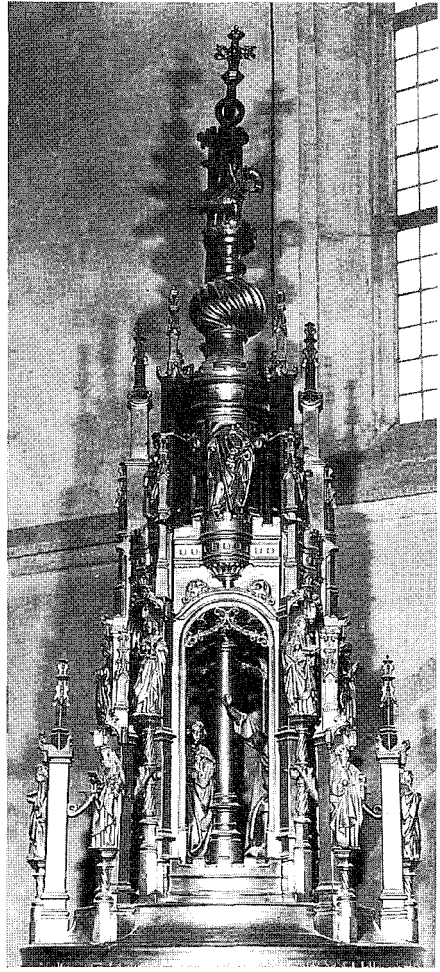
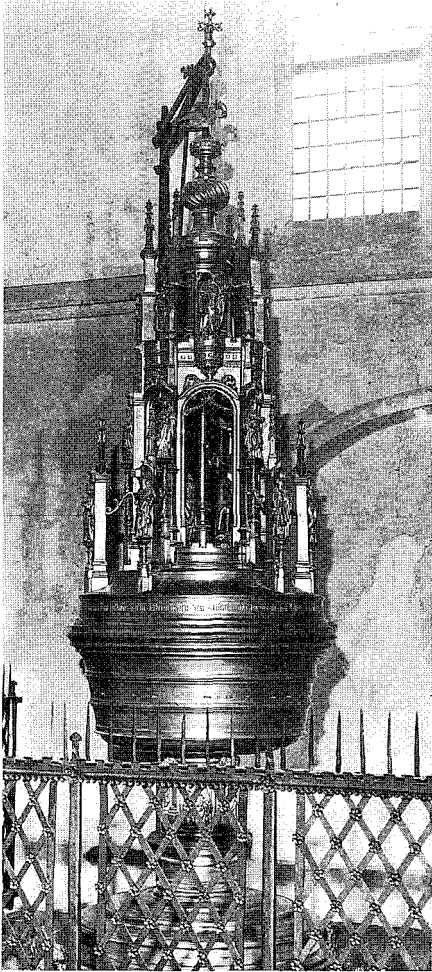
26. De koperen vont in 's-Hertogenbosch uit 1492.

27. De opbouw op het deksel van de vont in 's-Hertogenbosch: onder, de doop in de Jordaan; midden, Maria, Johannes de evangelist en een bisschop; boven, God de Vader.

28. Detail van de fontein in 's-Hertogenbosch: zieke mannen rond het bad van Bethesda.

29. De koperen vont in Zutphen uit 1527.

30. De opbouw op het deksel van de vont in Zutphen: onder, de doop in de Jordaan omgeven door apostelen; midden, zes heiligen; boven, de pelikaan.

31. Detail van de vont in Zutphen: Johannes de Doper bij de doop in de Jordaan.
32. Detail van de vont in Zutphen: de apostel Johannes (de evangelist).
33. Detail van de vont in Zutphen: leeuw onder de voet.